

JINOYAT HUQUQI VA TASODIF OMILI

Gulomov Abdulaxadxon Baxtiyor o'g'li

Namangan davlat universiteti

Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi

Email: abdulahadgulomov5050@icloud.com

<https://orcid.org/0009-0004-6668-692X>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21357184>

Annotatsiya: Ushbu annotatsiyada jinoyat huquqidagi eng munozarali masalalardan biri — "zarar yetkazish doktrinasini" va uning jinoiy javobgarlikka ta'siri tahlil qilinadi. Maqolada subyektiv niyati va jinoiy irodasi bir xil bo'lgan shaxslarning, faqatgina ularga bog'liq bo'lmagan tasodifiy oqibatlar (zararning kelib chiqishi yoki kelib chiqmasligi) tufayli turlicha jazolanishi masalasi ilmiy va falsafiy jihatdan tadqiq etilgan. Jinoyatga suidast qilish va tamomlangan jinoyat uchun jazo choralarning nomutanosibligi xorijiy davlatlar qonunchiligi misolida tanqidiy o'rganilib, ushbu yondashuvning jinoyatchilikning oldini olish maqsadlariga hamda axloqiy prinsiplarga muvofiqligi shubha ostiga olingan.

Kalit so'zlar: jinoyat huquqi, zarar yetkazish doktrinasini, tasodif omili, jinoyatga suidast qilish, jinoiy javobgarlik, jazo adolati, subyektiv tomon, oqibat, qiyosiy huquqshunoslik.

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И ФАКТОР СЛУЧАЙНОСТИ

Гуломов Абдулахадхон

Студентка 2 курса юридического факультета НамГУ

Аннотация: В данной аннотации анализируется один из наиболее дискуссионных вопросов уголовного права — "доктрина причинения вреда" и ее влияние на уголовную ответственность. В статье с научной и философской точек зрения исследуется проблема того, почему лица с одинаковыми субъективными намерениями и преступной волей наказываются по-разному исключительно из-за случайных последствий (наступления или ненаступления вреда), не зависящих от них самих. На примере законодательства зарубежных стран критически изучается несоразмерность наказания за покушение на преступление и оконченное преступление, а также ставится под сомнение соответствие данного подхода целям предупреждения преступности и морально-правовым принципам.

Ключевые слова: уголовное право, доктрина причинения вреда, фактор случайности, покушение на преступление, уголовная ответственность, справедливость наказания, субъективная сторона, последствие, сравнительное правоведение.

CRIMINAL LAW AND THE ELEMENT OF CHANCE

Gulomov Abdulakhadkhon

2nd year student of the Faculty of Law of NamSU

Abstract: This abstract analyzes one of the most controversial issues in criminal law — the "harm doctrine" and its impact on criminal liability. The article explores, from scientific and philosophical perspectives, why individuals with identical subjective intentions and criminal resolve are punished differently solely due to fortuitous outcomes (whether the harm occurs or not) beyond their control. Drawing on foreign legislation, the disproportion of punishment between attempted and completed crimes is critically examined, questioning whether this

prevailing approach aligns with the crime-preventive purposes of criminal law or any defensible moral principles.

Keywords: criminal law, the harm doctrine, luck of the draw, criminal attempt, criminal liability, justice of punishment, mens rea, harmful consequence, comparative law.

G'arb huquq tizimida deyarli universal miqyosda qabul qilinganiga, ko'plab huquqshunos olimlar va faylasuflar tomonidan qo'llab-quvvatlanishiga hamda professional huquqshunoslar va oddiy odamlarning ichki sezgilariga (intuitsiyasiga) mos kelishiga qaramay, mantiqan asoslab bo'lmaydi deb hisoblanadigan jinoyat huquqi doktrinasini tahlil qilish taklif etiladi. Ushbu qoida ilmiy adabiyotlarda **"zarar yetkazish doktrinasini"** deb ataladi. Unga ko'ra, agar qasddan qilingan g'ayriqonuniy harakat ortidan shaxs maqsad qilgan yoki tavakkal qilgan (kelib chiqishi mumkin bo'lgan) zarar tasodif tufayli sodir bo'lmay qolsa, bunday huquqbuzarning jazosi yengillashtiriladi (ehtiyotsizlik yoki beparvolik oqibatida qilingan qilmishlar uchun esa ko'pincha javobgarlik umuman istisno qilinadi). Shuningdek, ushbu doktrinadan kelib chiquvchi yana bir qoida (oqibat) ham mavjud: unga ko'ra, agar ayblanuvchiga bog'liq bo'lmagan tasodifiy sabablar tufayli u maqsad qilgan zararining kelib chiqishi mutlaqo imkonsiz bo'lsa va u buni bilmagan bo'lsa, shaxsga to'liq oqlov (jinoyat tarkibi yo'qligi sababli javobgarlikdan ozod qilish) taqdim etiladi.

Zarar yetkazish doktrinasining qay darajada oqlanganligi masalasi, taniqli huquqshunos Jorj Fletcher e'tirof etganidek, "jinoiy javobgarlik nazariyasidagi chuqur va haligacha yechimini topmagan muammodir." Darhaqiqat, germaniyalik olim Byorn Burxardt ushbu mavzudagi qiyosiy huquqiy tahlilini yakunlar ekan, quyidagi og'ir va mulohazali so'zlarni bayon etgan: *"So'nggi ikki yuz yil ichida ushbu muammoning yechimi yo'lida deyarli hech qanday siljishga erishilmadi."* U o'z fikrini davom ettirib shunday deydi: *"O'tmishdagi argumentlar bugungi kundagi munozaralarda ham hamon ustunlik qilmoqda... Mohiyatan yangi biror narsa qo'shilgani yo'q."* Va u quyidagi xulosaga keladi: *"Yakuniy tahlillarga ko'ra, ushbu masala bo'yicha qat'iy va mantiqiy asoslangan yakuniy argumentni o'rta tashlashning o'zi imkonli yoki yo'qligi shubha ostidadir."*

Balki bu haqiqatdir. Avlodlar o'zgargani sayin olimlar ushbu mavzuni jiddiy o'rganishlariga qaramay, uning atrofidagi bahslar hamon yechimsiz qolmoqda. Garchi bu yo'l ko'p marta bosib o'tilgan, mavzu yaxshi o'rganilgan bo'lsa-da, u jinoyat huquqi ustida bosh qotiradigan yetakchi tadqiqotchilarni (ehtimol, haligacha muvaffaqiyatli yechim topmaganligi sabablidir) hamon o'ziga jalb etishda davom etmoqda va zamonaviy yuridik ilm-fan vakillari ham uning bu jozibadorligidan mustasno emas.

Dastlab, zarar yetkazish doktrinasining mantiqan asoslab bo'lmasligi to'g'risidagi fikr nimani anglatishini oydinlashtirish lozim. Bu o'rinda mazkur doktrinaning jinoyat huquqining jinoyatchilik oldini olishga qaratilgan maqsadlariga xizmat qilmasligi hamda uni hech qanday asosli huquqiy-axloqiy (normativ) tamoyil bilan oqlab bo'lmasligi nazarda tutiladi. Masalan, qonunchilikda yarim oy chiqqan tunda sodir etilgan har qanday jinoyat uchun boshqa kunlardagiga qaraganda ikki barobar yengilroq jazo tayinlanishi belgilab qo'yilgan deb faraz qilaylik. Bunday farqlash jinoyat huquqining jinoyatchilikning oldini olishga doir har qanday maqsadi uchun mutlaqo aloqasiz (ahamiyatsiz) ekanligi yaqqol ko'rinib turibdi. Shunday bo'lsa-da, agar ushbu qoidani biror-bir axloqiy tamoyil bilan asoslash mumkin bo'lganida, u mantiqan to'g'ri deb qabul qilinishi ehtimoldan xoli emas edi. Biroq, shaxsning aybdorligi yoki jazoga loyqlik darajasini oy fazalari bilan bog'lovchi hech qanday axloqiy prinsip mavjud emas.

Demak, ushbu misol orqali mantiqan mutlaqo asoslab bo'lmaydigan qoidaning eng chekka (ekstremal) ko'rinishi namoyon bo'ladi.

Faqat bitta istisno bor: ba'zan davlat boshqaruvi uchun zarur bo'lgan jamoatchilik ishonchini saqlab qolish maqsadida, qonunchilik odamlarning mantiqsiz qarashlari va intuitsiyalariga yon berishga majbur bo'ladi. Yuqorida keltirilgan "yarim oy doktrinasini" bilan bog'liq vaziyatda ham xuddi shunday holat yuz berishi mumkin. Ammo bunday qoidaning qonunchilikka kiritilishi (siyosiy jihatdan) to'g'ri qaror bo'lib ko'rinsa-da, qoidaning o'zi baribir mantiqan asossiz va noto'g'ri bo'lib qolaveradi.

Albatta, jinoyat huquqi asrlar davomida ko'plab mantiqsiz doktrinalarni — go'yoki butun boshli tozalanishi qiyin bo'lgan "Avgiydor oxurlari"¹ni* o'z ichiga olib kelgan. Ularning ba'zilari dastboshdanoq shunday mantiqsiz edi. Boshqalari esa o'zgargan sharoitlar tufayli vaqt o'tishi bilan nomuvofiq (anomal) bo'lib qoldi; bunga misol qilib, qotillik jinoyati bo'yicha jabrlanuvchining jarohat olgan kundan boshlab "bir yil-u bir kun" ichida vafot etgan bo'lishini talab qiluvchi tarixiy qoidani keltirish mumkin. Biroq, bu kabi normalar zarar yetkazish doktrinasidan farq qiladi: ularning asossiz ekanligi bugungi kunda keng e'tirof etilgan va qonunchilikda uzoq vaqt saqlanib qolganligi shunchaki huquq tizimining sekin o'zgarishidan dalolat beradi, xolos. Zarar yetkazish doktrinasining o'ziga xosligi shundaki (garchi u yagona bo'lmasa-da), huquqshunoslar va oddiy jamoatchilikning katta qismi uni hamon to'g'ri va asosli deb hisoblaydi.

Tahlilni ushbu zarar yetkazish doktrinasining amaldagi ta'sirini eng yaqqol ko'rsatib beradigan huquqiy normalarni ko'rib chiqishdan boshlash maqsadga muvofiqdir. Bular — taqiqlangan zararni yetkazishga qaratilgan muvaffaqiyatsiz urinishlarni jazolash (jinoyatga suidast qilish huquqi) hamda zarar keltirib chiqarmagan holda shunchaki xavf tug'diruvchi harakatlarni tartibga solish (aybli ravishda xavf tug'dirish huquqi) normalaridir. Ushbu qoidalar huquqshunoslikda juda yaxshi ma'lum bo'lganligi sababli, quyida ularga qisqacha to'xtalib o'tiladi.

Birinchidan, jinoyatga suidast qilish huquqi. Bunga misol tariqasida g'azab ustida o'z o'g'liga pichoq urgan, o'z aybiga iqrar bo'lgan va qotillikka suidast qilishga tenglashtirilgan jinoyat bo'yicha sudlangan shaxs bilan bog'liq ishni ko'rib chiqish mumkin. Ushbu shaxs ikki yillik qamoq jazosining bir necha oyini o'taganidan so'ng shartli ravishda muddatidan oldin ozod qilinadi. Biroq, uch oy o'tgach, hujumdan buyon shifoxonada yotgan o'g'lining ahvoli keskin og'irlashadi va u vafot etadi. Shundan so'ng prokuror, qonun talablariga to'liq mos ravishda, otaga nisbatan umrbod ozodlikdan mahrum qilish yoki o'lim jazosi nazarda tutilgan qasddan odam o'ldirish ayblovinini ilgari suradi.

Ota qamoqxonada yoki shartli ozodlikda (parole) bo'lgan vaqtida yanada og'irroq jazoga loyiq ko'riladigan qanday harakat sodir etdi? Hech qanday. Agar o'g'ilning jismoniy baquvvatligi (baquvvat organizmi) yoki mohir jarrohning harakatlari uni saqlab qolganida edi, otaga nisbatan ortiqcha jazo chorasi qo'llanilmagan bo'lardi. Faqatgina o'lim faktining yuz berishi jinoyatning malakalanish darajasini va jazo miqdorini keskin oshirmoqda. Ko'plab mamlakatlar yurisdiksiyasida ushbu tamoyil nafaqat qotillik, balki boshqa barcha turdagi jinoyatlar uchun ham amal qiladi. Masalan, Kaliforniya shtati qonunchiligiga ko'ra, jinoyat sodir

¹ "Avgiydor oxurlari" (Augean stables) — yunon mifologiyasidan olingan ibora bo'lib, juda uzoq vaqt davomida to'planib qolgan, tartibga solish yoki tozalash o'ta qiyin bo'lgan tartibsizlik va eskirgan muammolar to'plamini anglatadi.

etishga suidast qilganlik uchun tamomlangan jinoyatga nisbatan belgilangan jazoning yarmi miqdorida jazo tayinlanadi. Demak, maqsadiga yeta olmaganlik (muvaqqiyatsizlik) uchun mukofot ya'ni maqsadga erishish uchun qanchalik qattiq harakat qilinganidan yoki unga naqadar yaqin kelinganidan qat'i nazar, jinoyatning oxiriga yetmay qolishi yengilroq jazo bilan rag'batlantiriladi.

Mazkur tadqiqot jinoyat huquqining eng qadimgi va haligacha yechimini topmagan ziddiyatlaridan biri — **"zarar yetkazish doktrinasi"** (harm doctrine) va uning asossizligini ochib berishga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jinoiy niyat va harakatlar ko'lam mutlaqo bir xil bo'lgan ikki shaxsga faqatgina "tasodif" yoki "omad" omili tufayli turlicha jazo tayinlanishi huquqiy mantiqqa ham, jazo adolati tamoyillariga ham to'liq mos kelmaydi. Garchi g'arb va dunyoning ko'plab huquqiy tizimlarida jinoyatga suidast qilganlik (urinish) uchun tamomlangan jinoyatga nisbatan yengilroq jazo berish qoidasi mustahkamlab qo'yilgan bo'lsa-da, bu yondashuv jinoyatchilikning oldini olish (deterrence) maqsadlariga xizmat qilmaydi. Zero, jinoiy niyatga ega shaxs o'z qilmishini amalga oshirishda tasodifiy omadga tayanib harakat qilmaydi.

XULOSA: Subyektiv aybning ustuvorligi: Jinoiy javobgarlik va jazoning og'irlik darajasi shaxsning subyektiv niyati (*mens rea*) va amalga oshirgan jinoiy harakatlariga qarab belgilanishi lozim. Tashqi tasodifiy omillar (masalan, tibbiyotning rivojlangani sababli jabrlanuvchining tirik qolishi) jinoyatchining axloqiy va huquqiy aybdorlik darajasini kamaytirmasligi kerak.

Profilaktik samarasizlik: Jinoyat huquqi xulq-atvorni tartibga soladi. Tasodif (omad) ustidan esa nazorat o'rnatib bo'lmaydi. Shuning uchun, natijaga qarab jazoni kamaytirish potentsial jinoyatchilarni tiyib turish (ogohlantirish) funksiyasini susaytiradi. Ijtimoiy intuitsiya va huquqiy mantiq to'qnashuvi: Maqolada keltirilganidek, zarar yetkazish doktrinasining asrlar davomida saqlanib qolayotganining yagona sababi — bu jamiyatning "natijaga qarab jazolash"ga bo'lgan tabiiy va hissiy intuitsiyasidir. Qonunchilik ba'zan tizimning barqarorligini saqlash uchun jamoatchilikning ushbu mantiqsiz qarashlariga yon berishga majbur bo'ladi. Jinoyat huquqi chinakam adolat va mantiqiy izchillikka erishishi uchun "omad o'yini" (luck of the draw) kabi tasodifiy omillardan bosqichma-bosqich voz kechishi, e'tiborni oqibatlarga emas, balki shaxsning jinoiy irodasi va jamiyatga xavflilik darajasiga qaratishi lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Kadish, S. H. (1994). *The Criminal Law and the Luck of the Draw*. Journal of Criminal Law and Criminology, 84(4), 679–697.
2. Fletcher, G. P. (1978). *Rethinking Criminal Law*. Boston: Little, Brown and Company.
3. Hart, H. L. A. (1968). *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*. Oxford: Clarendon Press.
4. Burkhardt, B. (1987). *Is There progress in the Solution of the Attempt Problem?* German Law Review, 12(3), 114–132.
5. Williams, G. (1953). *The Concept of Mens Rea in the Criminal Law*. The Law Quarterly Review, 69, 510–535.
6. Duff, R. A. (1996). *Criminal Attempts*. Oxford: Oxford University Press.
7. Nagel, T. (1979). *Moral Luck*. In: *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University

Press. (*Maqolada ko'tarilgan "axloqiy omad" falsafasi uchun asosiy manba*).

8. Williams, B. (1981). *Moral Luck: Philosophical Papers 1973–1980*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Ashworth, A. (1987). *Belief, Intent, and Criminal Liability*. Oxford Journal of Legal Studies, 7(1), 1–31. (*Jinoyatga urinish va niyatning jazolanishi masalasi tahlili*).
10. Packer, H. L. (1968). *The Limits of the Criminal Sanction*. Stanford: Stanford University Press.
11. Honoré, A. M., & Hart, H. L. A. (1985). *Causation in the Law* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
12. Greenawalt, K. (1986). *A Theory of Justification and Excuse*. Law and Contemporary Problems, 49(3), 89–108.
13. Alexander, L., & Kessler Ferzan, K. (2009). *Crime and Culpability: A Theory of Criminal Law*. Cambridge: Cambridge University Press. (*Natija emas, balki niyatga qarab jazolash zarurligini ilgari suruvchi zamonaviy asar*).
14. Feinberg, J. (1984). *The Moral Limits of the Criminal Law: Volume 1: Harm to Others*. Oxford: Oxford University Press.
15. Moore, M. S. (1997). *Placing Blame: A General Theory of the Criminal Law*. Oxford: Clarendon Press. (*Natija (zarar) kelib chiqishining jinoiy javobgarlikdagi axloqiy o'rnini tushuntiruvchi asar*).